

Egy (újabb) könyv Erdélyről

László Kürti: *The Remote Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination.* Albany: State University of New York Press, 2001. 259 p.

Mit lehet ma még mondani Erdélyről? Kevés olyan kis régió van Európában, amelyről ilyen mértékű (ön)ismeret-termelés folyna. A születő írások jelentős része azonnal be is kapcsolódik a hely azonosságtudatának (pontosabban azonosságtudatai valamelyikének) építésébe, a hozzá fűződő érzelmekkel terhelt vagy érzelmekben gazdag (ki hogy gondolja) viszonyok fenntartásába. Az erős emocionalitás és a közösségi (többnyire etnikai) elkötelezettség az Erdéllyel kapcsolatos (szak)irodalom egyik legfontosabb jellemzője. Emiatt bármennyire is gyarapszik, zárt rendszert alkot, még pontosabban legalább két zárt rendszert, hiszen a román és a magyar nyelvű Erdély-irodalom között sem igazán van szellemi átjárás. És még sincsen egészen így, illetve már nincsen egészen így. Hiszen az elmúlt évtizedben több olyan munka született, amelyek sikerrel próbálkoznak egy ezeken a megosztottságokon és partikularitásokon kívüli (felüli) perspektívát megtalálni, amelyből Erdély multietnikus társadalmá egyben látható, a különböző, többnyire rivalizáló Erdély-mítoszokat termelő nemzeti diskurzusok pedig egymás viszonylatában értelmezhetők.¹

Kürti László könyvét, amelyet a State University of New York Press jelentetett meg angolul, örömmel vettem kézbe. Azt gondoltam, hogy végre, íme a munka, amely majd a tudományosság nemzetközi vérkeringésébe emeli ezt az éppen hogy elkezdődött szakmai diskurzust. A szerző maga könyve bevezetőjében azt mondja, hogy a kulturális és szociálintropológia elméleti és módszertani eszközeit felhasználva vizsgálta Erdély szerepét, jelentését és jelentőségét a magyar nemzetépítésben és nacionalizmusban. Néhány kortársával egybehangzóan azt állítja – és ez könyve egyik kiindulópontja –, hogy az Erdély-jelenség természetét, lényegét az adja, hogy évszázadok óta két egymással szomszédos nemzet, illetve állam versenyez politikai és szimbolikus értelemben vett dominanciája fölött. Könyve ezt a konfliktusokkal terhelt hatalomkiterjesztési és jelentéstudajdonítási folyamatot kívánja az antropológiai elemzés tárgyává tenni. Azokat a közeli és távolabbi múltban lezajlott politikai és kulturális mozgalmakat vizsgálja, amelyek Erdély hovatartozását, történelméről, tájairól és lakóiról alkotott képét igyekeztek meghatározni. Ugyancsak konszenzus mutatkozik a kutatók – vagy legalábbis azok egy része – között a tekintetben, hogy az Erdély fölötti konfliktusok és szimbolikus küzdelmek a román és a magyar nemzetépítés és nacionalizmus fontos (de természetesen koronként fontosságában is változó) elemévé váltak. Ez Kürti elemzésének második kiindulópontja: azt vizsgálja, hogy a magyar nacionalizmusban, nemzetképben milyen szerepe volt/van az Erdély-imaginációknak. Azt azonban sajnos nem teszi világossá, hogy miként viszonyul a másik jelentésépítő kontextushoz, a román nacionalizmushoz. A könyv

elején olyan utalásokat tesz, amelyek alapján azt várnánk, hogy egyszer csak előkerül a román nemzetépítő diskurzusok és politikák vizsgálata is. Aztán mind kevésbé reméljük. De tény, hogy mindvégig nem kapunk világos választ arra a kérdésre, hogy szándékában állt-e ezt vizsgálni, csak nem sikerült neki, vagy nem is volt szándéka, csak elfelejtette ezt világossá tenni az olvasó számára.

Erdélyről a magyar nacionalizmus vonatkozásában is különbözőképpen lehetne beszélni. Kürti elemzésének elméleti fókuszpontjában a magyar nacionalizmus területi szemlélete áll, mert azt gondolja, hogy ez tudja magyarázni azt a szimbolikus jelentőségét, amelyre Erdély az elmúlt kétszáz évben szert tett. E szemlélet előzményei Kelet- és Közép-Európában Fichtéig és Herderig nyúlnak vissza, akik a közös nyelv mellett a közösen birtokolt területet tekintették a nemzet meghatározó vonásainak.² A nemzet területi és nyelvi meghatározottságának paradigmáját a kommunista nemzetszemlélet sem tudta megszüntetni, mert egyfelől nem is akarta (lásd a sztálini nemzetfogalmat, amelynek alapelve a nemzetek saját területhez való joga), másfelől ha igyekezett is gyengíteni, mint például azt a kádári nemzetpolitika tette, sikere időlegesnek bizonyult.

A nacionalizmusok territóriumcentrikus szemléletének szinte magától értetődő következménye vagy velejárója, hogy különösképpen fontos és érzékeny kérdéssé teszik a határok kérdését, pontosabban azt, hogy hol húzódik a nemzet tulajdonának tekintett terület, a „haza” határa. Még érzékenyebb kérdés ez ott, ahol multietnikus birodalmak széthullása nyomán kialakult nemzetállamok határai sokat és sokszor módosultak. A változtatások belső mozgatórugója Kelet-Európában az az inkonzisztencia, ami a nacionalizmusok területi szemlélete és ezzel együtt a kulturális homogenitás vágya, valamint a régió ama valósága között feszül, amit a politikai nemzeti közösségek és az egy nyelvet beszélő (részben azonos kulturális identitással és történeti emlékezettel rendelkező) etnikai közösségek egybe nem esése hoz létre. Minden korrekciós szándék dacára változatlanul Kelet- és Közép-Európa egyik legfontosabb jellemzője azoknak a multietnikus régióknak a léte, amelyek politikailag az egyik országhoz tartoznak, lakói vagy azok egy része pedig a szomszédos ország iránt éreznek kötődéseket. Ezek a multietnikus régiók általában az országhatárok körül helyezkednek el, a már önmagában is problematikus határok körül létrehozva még annál is problematikusabb határtérségeket.

A határtérség – *borderland* – Kürti könyvének egyik központi fogalma, amit nem is csak kelet-európai jelenségnek tekint. Európában elég általános – mondja, miközben a francia–spanyol határt vizsgáló Peter Sahlinstra (1989) hivatkozik –, hogy a határ, illetve a határrégió fölötti vita az egymással határos és ugyanakkor egymás ellenében meghatározó nacionalizmusok egyik központi ügyévé lesz, amiben a helyi identitások és érdekek, valamint a nemzetiek találkoznak – vagy kerülnek szembe egymással. Mit sem törődve e térségek demográfiai adottságaival, a határtérségeket a nemzeti elitnek többnyire úgy jelenítették/jelenítik meg, mint amihez csak az ő népüknek van köze, és másoknak nem. Ha a stratégia nem működik a jelen vonatkozásában, a múltban hoznak létre olyan zárványokat, amelyekre vonatkozóan mégiscsak állítható az etnikai kizárólagosság. Ezekre a korokra való emlékezés, a róluk való beszéd pedig ébren tartja az „etnikai tisztaság” vagy felsőbbség vágyát, illúzióját. Még inkább így van ez, ha eme múltat megtestesítő szimbólum, műemlék vagy zarándokhely található a vitatott határterületen; az ehhez való rendszeres zarándoklás rituális formát és a történelemkönyveknél jóval nagyobb jelentőséget kölcsönöz a kollektív emlékezetnek.

Erdély azonban nemcsak magyar és román emlékhelyeket egyaránt őrző, szimbolikusan felértékelt és erős emocionális konnotációkkal bíró terület, hanem sok szempontból távoli és idegen vidék. Történelme során sokan látták a nyugati civilizáció peremvidékének, „keleti bástyájának”, amit a szerző találóan egy általánosabb európai és egy, a magyar nemzeti vízió belüli orientalista szemlélet együttes termékének tekint (de sajnálatos módon bővebben és mélyebben nem elemez). Ebből a perspektívából Erdély a magyar fővároshoz, sőt az ország más, belső területeihez képest is az „elmaradottságot” testesíti meg, a múltat, olyan dolgokat, amelyek máshol már rég nem is léteznek.

A távoli és elmaradott térség (*remote area*) fogalmát Kürti Edwin Ardener (1987) nyomán vezeti be, aminek a *sine qua non*-ja a központtól való távolság, annak minden gazdasági és kulturális következményével együtt. Ardener is ellentmondásosnak tekinti ezeket a régiókat, amelyeket egyfelől a múltba ragadtság, az újítások elutasítása, másfelől a bevándorlók és idegenek nagy száma, a külvilággal való konstans kapcsolat jellemez. Az elmaradottság mindezzel együtt nem az ott élők képe önmagukról, hanem a kívülállóké öröklük. A bennszülöttek ezeket a jelentéstulajdonításokat – amelyekkel tisztában vannak, még ha nem is azonosulnak velük – megpróbálják ellentétes előjellel olvasni (17. p.), ami a központ modernista szemléletében elmaradottságnak minősül, azt a hely specifikumaként értékelné.

A nemzeti diskurzus úgy igyekszik a határvidék szimbolikus jelentőséget és az elmaradottság képzetét összeegyeztetni, hogy amit mások elmaradottságként érzékelnek, azt olyan archaikus vonásokként láttatja, amelyek a nemzet szempontjából értékesek, sőt egyenesen megtartó erejűek. Így válnak az archaikusnak és autentikusnak tekintett távoli régió lakói a nemzet számára fontos hivatás teljesítőivé (17. p.). Erdély ebben a diskurzusban – mondja Kürti – ősi és érintetlen, az igaz természetet képviseli. A teljesség jellemzi ott az életet, ami lényege szerint különbözik a centrum kozmopolita, individualisztikus és fogyasztásközpontú életmódjától (20. p.). Ardener nyomán Kürti Erdély vonatkozásában is állítja: abban, hogy a periféria elmaradottsága felértékelődjék, miközben lényegében változatlan marad, leginkább a nemzeti centrumok érdekeltek, amelyek hatalmukat így tudják fenntartani a perifériák fölött (18. p.).

Az elméletileg jól alátámasztott és érdekes összehasonlításokat felvető bevezető a könyv legizgalmasabb és legjobb megírt része. Erőssége a komparatív módszer, amelynek segítségével a szerző Erdélyt a maga egyediségéből igyekszik kiemelni, és mint „határrégiót” vagy „vitatott területet” más hasonló területekkel összehasonlítani. Ez a módszer – reméli az olvasó – a szakszerűsége által kivezet az érzelmekkel és politikai üzenetekkel terhes beszédmódból, és párbeszédet létesít azzal a bevezetőben már említett, az elmúlt tíz–tizenöt évben megjelent, de örömdetesesen gyarapodó román és magyar – de sok esetben idegen nyelveken, nemzetközi fórumokon megjelenő – szakirodalommal, amely a román és a magyar nacionalizmust igyekszik „dekonstruálni”, megérteni. Kürti könyvében az utóbbi egyáltalán nem történik meg, a szerző ugyanis nem vesz tudomást az utóbbi irodalomról. Ennél még sajnálatosabb, hogy az az ambíció, ami az első fejezetben megfogalmazódik – az analitikus perspektíva és a komparatív módszer használata az Erdély-imaginációk vizsgálatában – ugyancsak alábbhagy a következő fejezetekben.

Könyve második fejezetében a szerző az Erdélyről szóló történeti diskurzusokat tekinti át, kiemelve azokat az epizódokat, amelyekre román és magyar történészek, politi-

kusok és egyéb értelmiségiek különbözőképpen tekintenek, illetve amelyek különösen fontosak a köztük folyó szimbolikus küzdelem szempontjából. A harmadik fejezetben Kürti saját terepmunkájára támaszkodva azt kívánja vizsgálni, hogy az Erdélyről való elképzeléseknek milyen szerepük volt az 1980-as évek második felétől kialakuló nemzeti diskurzusokban, elsősorban Magyarországon, de ennek kihatásaként Erdélyben is. A negyedik fejezetben azt a folyamatot írja le, amelynek során a népi írók és a belőlük táplálkozó beszédmód újrafelfedezik Erdélyt, valamint azt, ahogyan felhasználták ezt a kommunista ideológia hegemoniájának lebontására és a magyar nemzeti diskurzus újrafelépítésére. Vagyis ebben a fejezetben a szerző arra tesz kísérletet, hogy Erdély, illetve „az erdélyi magyarság” újrafelfedezésének politikai szerepét értelmezze a magyar rendszer-váltás történetében.

Az ötödik fejezetben, amelyben az államszocializmus korszakához tér vissza, a szerző azt vizsgálja, hogy miként értelmezték a romániai nemzetiségi kérdést a kommunizmus különböző korszakaiban, és ahhoz a román vezetésén kívül mások, elsősorban a nyugati kutatók és az amerikai magyar diaszpóra mivel járultak hozzá. A hatodik fejezet úgy indul, mintha a negyedik megszakadt logikáját kívánná folytatni; azt vizsgálja, hogy a magyarországi táncházmozgalom miként alkotta meg azt az Erdély-képet, amit az autentikus magyar népi kultúra forrásának tekintenek, és amit egy új nemzeti diskurzus és egy népi-nemzeti ellenkultúra felépítésére használtak föl. A fejezet második felében felerősödik a tudósítói hangnem a könyvben, ami a jelenre vonatkozó, elsősorban a politikai eseményeket és folyamatokat leíró utolsó két fejezetet erősen áthatja.

Katherine Verdery mondta egyszer, hogy aki Erdélyről akar írni, nem tudja megkerülni, hogy rendet tegyen – legalább a maga számára – az egymástól különböző történelemverziók között. Kürti sem tudja elkerülni ezt a kísértést, ami önmagában még nem is volna probléma, ha egy historiográfiai elemzést kapnánk, egy újabb, valamilyen tekintetben speciális adalékot ahhoz az utóbbi években szépen gazdagodó irodalomhoz, amely az egymással rivalizáló nacionalista múltképeket dekonstruálja. Sajnálatos módon azonban nem historiográfiai elemzést kapunk, szerzőnk nem a történelemdiskurzusok, hanem a történeti tények között próbál rendet tenni és megállapítani, hogy az elmúlt kétszáz évben mi milyen mértékben járul hozzá a konfliktus létrehozásához vagy ellenkezőleg, annak enyhítéséhez. Három, a két ország közötti területi viták szempontjából fontos történelmi korszakról beszél – a 19. századi és 20. század eleji nemzeti mozgalmakról – , amelyet Nagy-Románia megteremtése zár le, a második világháborúhoz köthető határmódosítások és konfliktusok korszakáról, valamint az államszocialista rendszer nemzetiségpolitikájáról.

A könyv negyedik és hatodik fejezetében visszatér a szerző ahhoz a könyve első fejezetében megfogalmazott központi kérdéshez, hogy a távoli határterület, Erdély megjelenítése milyen szerepet játszott, illetve játszik a magyar nemzet reprezentációjában. Kürti a magyar nemzeti kultúra kutatásának Hofer Tamás (1991) és Niedermüller Péter (1994) munkásságához köthető felismeréséből indul ki – anélkül azonban, hogy órájuk, illetve munkáikra egyetlenegyszer is hivatkozna –, miszerint a tipikus vagy igazi magyar megtestesítője és ezzel együtt a nemzetrepresentációk fő toposza a magyar paraszt erősen idealizált képe. Míg a fent idézett két szerző a nemzeti kultúra felfedezését és ezzel együtt a magyar paraszti kultúra nemzeti archetípussá emelését a 19. században kezdődő folyamatnak látja, amelynek hajtómotorja a polgárság és a történeti

osztályok ellentéte volt, Kürti történeti rekonstrukciója a 14. századig megy vissza, többnyire szépirodalmi műveken keresztül rekonstruálva „az igazi magyar” képének alakulását. De erősen hangsúlyozza a 19. század végi, 20. század eleji népies irodalom hatását. Ugyancsak mások munkáival egybehangzóan állítja, hogy a magyar nemzet archetípusává előlépő magyar paraszt először az alföldi falvak népét jelentette. Kürti szerint azonban a 19. század végére az „archaikus” és „autentikus” magyarok felfedezése jelentős mértékben áthelyeződött az erdélyi magyar falvakba. Az Erdély felé fordulás, aminek Kürti a 16. századig visszamenő előzményeit látja, a millennium korára teremtette meg teljes szimbolikus nyelvezetét (annak egyik legfontosabb eleme Kalotaszeg beemelése a nemzet reprezentációjába), igazi politikai jelentőségre azonban csak Erdély elvesztése után, a politikai revízióért való küzdelemben tett szert.

A felejtés évtizedei után a magyarországi népi írók és értelmiségiek egy újabb nemzedéke fordult az 1980-as években Erdély felé, ami Kürti szerint rövidesen jelentős szemléletváltást eredményezett a magyar nemzeti diskurzusban. Ennek előzménye a romániai kommunista diktatúra nacionalista fordulata és kisebbségellenes politikája. A nemzetiségi elnyomással szemben Erdélyben kétféle reakció alakult ki (vagy legalábbis kettőről beszél Kürti): egy etnikai színezetű politikai ellenállási mozgalom és a tömeges méreteket öltő emigráció. A Magyarországra érkező erdélyi emigránsok között magas volt az értelmiségiek aránya, akik hatással voltak a magyarországi nyilvánosság átalakítására. De a magyarországi ellenzék bizonyos csoportjai (főként a Magyar Demokrata Fórum) számára is az egyik legjelentősebb ügy az „erdélyi magyarság” lett. Egyik első akciójuk a román nagykövetség előtti gyertyás tüntetés volt 1988. február 1-jén, majd a következő június 27-én a Hősök terén. Mindkettő százezreket mozgósított, és kétségtelenül jelentős mértékben hozzájárult az államszocialista rendszer delegitimálásához. Kürti szerint a kisebbségi kérdés egy új politikai nyelvezetben fogalmazódott meg a nyolcvanas évek végi Magyarországon, ami nem a revíziót és az államközi konfrontációt tekintette megoldásnak (mint a korábbi történelmi korszakokban), hanem az emberi és kisebbségi jogok univerzális normáit. (Hogy ennek ellenére miért nem az univerzalista, emberjogi beszédmódot, hanem a nemzeti szolidaritását tette elfogadottá, nem magyarázza meg a szerző.)

Kürti a magyarországi táncházmozgalom történetén keresztül azt mutatja be, hogy miként került vissza a népi kultúra és ezzel együtt az Erdély-mítosz – végül is egy ellenkultúrán keresztül – a magyarországi közéletbe. Kürti szerint az 1970-es években megjelenő táncházmozgalom kezdetben egy folklorisztikai *revival* jelenségnek tűnt, aztán a fiatalok mind nagyobb csoportjainak sajátos szórakozási formájává vált, és ez egyben egy életstílust, öltözködési módot is teremtett (tarisznyaviselés, Erdélyben töltött vakációk), vagyis egy igazi szubkultúrát. Az 1980-as években már jelentős ideológiával is rendelkezett, és ekként a népiességet, a paraszti kultúra iránti érdeklődést és az Erdély iránti vonzalmat ötvözte, és a nemzeti egység és azonosság gondolatát közvetítette a benne részt vevők számára (137. p.). A mozgalmat Kürti egyfelől az 1990-es években kiteljesedő nemzeti revival előzményének, másfelől a két ország között megfogalmazódó viták katalizátorának tekinti, és megpróbálja elhelyezni a korszak politikai ökonómiai kontextusába, ami itt elsősorban a politikai rendszernek a parasztsághoz való viszonyát hivatott értelmezni. A magyarországi mezőgazdaság modernizációja sikeresebb volt, mint ugyanaz a környező országokban, aminek következtében az „archaikus” és „autenti-

kus” kultúrát felfedezni indult magyarországi fiataloknak nem a magyarországi, hanem a távolabbi erdélyi falvakba kellett menniük. A néprajzkutatók által korábban legarchaikusabb népi kultúrával rendelkező falvakként azonosított Szék, Méra, Válaszút, illetve a moldvai csángó falvak valóságos zarándokhelyekké váltak. A fiatalok lelkesedését a nehéz politikai és gazdasági helyzetben talált magyarokkal szembeni szolidaritás csak fokozta. Így, miként azt Kürti hangsúlyozza, Erdély felfedezése „a magyarság”, illetve a nemzeti identitás újradefiniálásához vezetett. Arra a kérdésre, hogy „ki az igazi magyar”, új választ született: „az erdélyiek” (157. p.).

Ez Kürti könyvének legfontosabb állítása: az elszigeteltsége és elnyomtatása okán heroizálódott, a hetvenes–nyolcvanas években a népi írók és a táncházmozgalom által újrafelfedezett „erdélyi” lett a magyar nemzeti kultúra új archetipusa, ebben a szerepében felváltva a magyar nemzetet korábban reprezentáló magyar parasztot. Legfőképpen azért – hangzik a diskurzus legfontosabb érve –, mert az erdélyi magyarok őriznek még olyan hagyományos értékeket, amelyeket a modernizáció következtében a magyarországi városi és falusi emberek egyaránt elveszítettek már (157. p.). Ez az Erdély-mítosz lényege, aminek mélyebb elemzésével a szerző sajnos adósunk marad. A könyvben még következik két fejezet – a romániai magyarokat az 1990-es évek folyamán érintő legfontosabb politikai események többnyire krónikaszerű leírása –, amelyek azonban ehhez a kérdéshez nem tesznek hozzá semmit. Nem tudjuk meg például azt, hogy az a politikai jelentőség, amelyre ez az Erdély-mítosz szert tett, csak a nyolcvanas évek végére, illetve a politikai rendszerváltás korszakára volt jellemző, vagy azóta is tart. Azt kétségtelenül túlzás volna állítani, sőt szerintem nem is lehet állítani, hogy az 1989 utáni magyar nemzeti diskurzus és ikonográfia az Erdély-kérdés körül forogna. De az is tény, hogy vannak olyan diskurzusok, amelyekben a táncházmozgalom Erdély-romantikája folytatásra lelt. Hogy ezeknek milyen politikai és társadalmi súlyuk van, azt ebből a könyvből nem tudjuk meg.

A könyv olvasása közben az a szándék vezetett, hogy fejezetről fejezetre haladva megtaláljam a válaszokat az első részben felvetett kérdésekre. Ezeket igyekeztem egyfajta struktúrába szerkesztve bemutatni ebben a könyvszemlében. Befejezésésképpen engedtessek meg azonban megjegyznem, hogy nem mindig volt könnyű dolgom. Az állításokat és az azokat alátámasztó érveket és etnográfiai adatokat sokszor nehéz volt azonosítani. A könyv szövegcorpuszának jelentős részét egyfelől a terepen a szerzőt ért általános benyomások, másfelől szakirodalmi hivatkozások és kommentárok alkotják. Az egyes fejezeteken és azokon keresztül az egész könyvön átívelő analitikus érvelés azonban nehezen követhető. Mint ahogy hiányoznak a sokat hivatkozott terepmunkából származó világos empirikus adatok is. A könyvben található adatszerű közlések jelentős része egy nagyon általános helyi tudást tükröz, amely az olvasók egy része számára jól ismert, mások számára kevésbé, de egy mindezeket egybefogó analitikus keret hiányában mindenki számára nehezen érthető és értékelhető.³

JEGYZETEK

1. A teljesség igénye nélkül csak néhány intézmény, ahol folynak ilyen szellemiségű kutatások: a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, a kolozsvári székhelyű Interetnikus Kapcsolatok Kutatása Központ, az ugyancsak kolozsvári Ethnocultural Diversity Resource Center és a Babes-Bolya Egyetem Történelem Tanszéke (Maria Craciun, Sorin Mitu, Ovidu Pecican). De feltétlenül megjegyzendő a Közép-európai Egyetem Történelem Tanszéke és Nacionalizmus programja, amelynek végzettjei már több disszertációval, illetve tanulmánnyal gazdagították ezt az irodalmat (köztük van Kántor Zoltán, Trencsényi Balázs, Liviu Chelcea, Constantin Iordachi, Marius Turda). Az erdélyi magyar kisebbség politika története aligha érthető meg Bárdi Nándor újabb írásai nélkül, mint ahogy a Magyarországon Erdélyről folyó diskurzus sem Kovács Éva és legújabban Melegh Attila elemzései nélkül. Külföldi szerzők is tartoznak ebbe a sorba (Katherine Verdery, Gail Kligman, Rogers Brubaker, Michael Stewart, Claude Karnoouh, Jon Fox), de velük Kürti kétségtelenül nem bánik olyan mostohán.
2. De mint ahogyan azt a szerző a nacionalizmuskutatás klasszikusaira, elsősorban Anthony D. Smithre hivatkozva megállapítja, ez a területi szemlélet általában jellemző a nemzeti ideológiákra.
3. Ilyen például az Erdélyben élő három etnikai csoport közötti rossz viszony illusztrálására szánt részlet, ami etnikai csúfnevek, sztereotípiák és viccek használatára hivatkozik. Mint minden multietnikus társadalomban, Erdélyben is voltak, illetve vannak ilyenek, de nem hiszem, hogy a társadalmi hangulat és az interetnikus viszonyok ezzel önmagukban jellemezhetőek volnának. A könyvben a kolozsvári etnikus viszonyokról időnként fel-feltűnő kép ugyancsak felületes. A szegregáció, amiről a szerző beszél, valóban létezik az értelmiség körében, de nem jellemző, vagy korántsem olyan mértékben, más társadalmi rétegek interetnikus viszonyaira.

IRODALOM

ARDENER, EDWIN

1987 Remote Areas: Some Theoretical Consideration. *In* Anthropology at Home. Anthony Jackson, ed. 38–54. London: Tavistock.

HOFER, TAMÁS

1991 Construction of the 'Folk Culture Heritage' in Hungary and Rival Versions of National Identity. *Ethnologia Europaea* 21(2):145–170.

NIEDERMÜLLER, PÉTER

1994 Politics, Culture and Social Symbolism. Some Remarks on the Anthropology of Eastern European Nationalism. *Ethnologia Europaea* 24(1):21–33.

SAHLINS, PETER

1989 Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees. Berkeley: University of California Press.